

GENEZA I ERYGOWANIE PARAFII KATOLICKIEJ W EŁKU NA POCZĄTKU XX WIEKU

Słowa kluczowe: Ełk, Kościół katolicki w diasporze, budownictwo sakralne, Prusy Wschodnie, Niemcy w XIX wieku

Key words: Ełk, The Catholic Church in diaspora, religious buildings, East Prussia, Germany in the 19th century

Schlüsselworte: Lyck/Ełk, katholische Kirche in der Diaspora, Sakralbauten, Ostpreußen, Deutschland im 19. Jahrhundert

WSTĘP

Parafia pw. św. Wojciecha w Ełku, a zwłaszcza znajdujący się na niej kościół dedykowany apostołowi Prusów, będący od 25 marca 1992 r. katedrą diecezji ełckiej¹, cieszyły się szczególnym zainteresowaniem historyków. Dzieje katolickiej placówki duszpasterskiej w tym mieście w XIX i pierwszej połowie XX wieku przybliżyli czytelnikom autorzy monografii o Ełku i okolicach, zwłaszcza Stanisław Achremczyk², Robert Klimowicz³ oraz Reinhold Weber⁴. Cenne informacje na temat opisywanej parafii i kościoła, a szczególnie wyposażenia jego wnętrza, zamieścił ks. Wojciech Guzewicz w monografiach poświęconych kościołom i parafiom ziemi ełckiej oraz sanktuarium diecezji ełckiej, a także w artykule dotyczącym dziejów, roli i zadań kościoła katedralnego tejże diecezji⁵. Godne podziwu badania nad działalnością parafii pw. św. Wojciecha w Ełku w latach 1945–1990 przeprowadziła

* Ks. Marek Jodkowski – doktor nauk teologicznych w zakresie historii Kościoła, magister historii sztuki; pracuje jako adiunkt na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie; e-mail: ksmarekj@wp.pl

¹ W. Guzewicz, *Dzieje, rola i zadania kościoła katedralnego w diecezji ełckiej w latach 1992–2007*, „Studia Ełckie” 2009, t. 11, s. 359.

² S. Achremczyk, *Ełk. Dzieje miasta*, Olsztyn 2012.

³ R. Klimowicz, *Ełk. Karty z dziejów miasta i okolic*, Ełk 2009.

⁴ R. Weber, *Der Kreis Lyck. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, wyd. 2, Hohenwestedt 1995.

⁵ Zob. W. Guzewicz, *Kościół i parafia ziemi ełckiej*, Ełk 2008, s. 83–87; Tenże, *Sanktuaria diecezji ełckiej*, Ełk 2011, s. 9–17; Tenże, *Dzieje, rola i zadania kościoła katedralnego w diecezji ełckiej w latach 1992–2007*, art. cyt., s. 355–361.

Joanna Kociukiewicz, której wyniki zostały opublikowane w pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem ks. Andrzeja Kopiczko. Mimo przyjętej w tytule cezury czasowej, autorka nie pominęła dziejów elckiej placówki duszpasterskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku⁶. Powyższe opracowania nie wyczerpują jednak szeregu zagadnień dotyczących genezy i erygowania katolickiej parafii w Elku na początku XX wieku, a zwłaszcza jej funkcjonowania w XIX i na początku XX wieku, ludności katolickiej, dojazdowych ośrodków duszpasterskich, życia religijnego i sakramentalnego oraz finansów. Żeby uzupełnić te informacje warto skoncentrować się przede wszystkim na analizie materiałów archiwalnych zdeponowanych w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz w Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, które mieści się w Bonifatiuswerk w Paderborn. Należy jednak zaznaczyć, że w niniejszym artykule zostanie pominięta problematyka szkolnictwa katolickiego w Elku i okolicach. Stała się ona bowiem przedmiotem refleksji naukowej Tadeusza Grygiera już w 1959 r.⁷

RYS HISTORYCZNY

Rozwój duszpasterstwa katolickiego na Mazurach, mimo ogłoszenia w 1821 r. bulli *De salute animarum*, napotykał na znaczne trudności ze strony państwa pruskiego⁸. W 1833 r. właścicielka majątku rycerskiego o nazwisku Dreyer z domu von Zagorski zdecydowała się przekazać parcelę pod budowę kościoła katolickiego w Zawadach pod Elkiem. Władze państwowe nie wyraziły jednak zgody na realizację tych planów. Nawet prośba skierowana bezpośrednio do Fryderyka Wilhelma III, poparta przez biskupa Józefa Hohenzollerna, pozostała bez rezultatu⁹. Katolicy z Elku i okolic byli zdani na sporadyczną opiekę pastoralną księży z odległej Świętej Lipki, którzy przyjeżdżali do tego miasta dwukrotnie w ciągu roku¹⁰.

Dzięki działalności Towarzystwa św. Wojciecha, które założono w 1851 r. (aprobata biskupa Józefa Ambrożego Geritza uzyskało jednak dopiero w 1861 r.), wspierano budowę świątyń katolickich na obszarach diaspory diecezji warmińskiej. Niestety, towarzystwo nie dysponowało wystarczającą ilością funduszy, aby wspomagać przedsięwzięcia budowlane na szeroką skalę. Wpłaty na jego rzecz wynosiły w 1861 r. (w przeliczeniu) jedynie 7142 marki. Idea ofiarnej pomocy katolikom w diasporze nie została wystarczająco ugruntowana wśród wiernych zamiesz-

⁶ J. Kociukiewicz, *Działalność parafii św. Wojciecha w Elku w latach 1945–1990*, Olsztyn 1992, kps w Bibliotece Wydziału Teologii UWM w Olsztynie.

⁷ T. Grygier, *Z zagadnień diaspory na Warmii i Mazurach*, *KMW* 1959, z. 2, s. 164–166; por. J. Kociukiewicz, dz. cyt., s. 31–34.

⁸ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 17.

⁹ Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus in Ostpreußen einst und jetzt*, Braunsberg 1898, s. 65; J. Chłosta, *Kościół katolicki na Mazurach przed 1945 rokiem*, *WWA* 1999, nr 44, s. 82.

¹⁰ *RDW* 1985, Olsztyn 1985, s. 188; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, wyd. 2, Olsztyn 1925, s. 44; W. Guzewicz, *Kościół i parafie ziemi elckiej*, dz. cyt., s. 83; Tenże, *Sanktuaria diecezji elckiej*, dz. cyt., s. 11; R. Klimowicz, dz. cyt., s. 83; R. Weber, dz. cyt., s. 430.

kujących obszary historycznej Warmii, skoro w 1869 r. zebrano na powyższy cel (w przeliczeniu) zaledwie 6545 marek. Znalazło to swoje reperkusje w realizowanych projektach budowlanych. Świątynie wzniesione w Pasłęku (w 1855 r.) i w Młynarach (w 1857 r.) wyglądały dość ubogo. Należy zaznaczyć, że były pozbawione wież¹¹. Beneficjentem wspomnianego towarzystwa miała stać się również katolicka wspólnota w Ełku.

Ważną inicjatywę dotyczącą erygowania ełckiej placówki duszpasterskiej podjęto 17 sierpnia 1852 r. Zorganizowano tego dnia zebranie katolików ze wspomnianego miasta i okolic, w którym wzięli udział przedstawiciele biskupa warmińskiego oraz Towarzystwa św. Wojciecha. Uczestnicy zadeklarowali gotowość opodatkowania całej wspólnoty na rzecz utworzenia stacji misyjnej w tym mieście. Dokonano również wyboru przedstawicieli miejscowych katolików: prokuratora Ludwiga Jesse, ślusarza Josepha Piekarskiego z Ełku oraz chłopca Laurentiusa Niebrzydowskiego ze Śniepia. Ze względu na deficyt księży diecezji warmińskiej, którzy władaliby zarówno językiem niemieckim, jak i polskim, biskup zwrócił się z prośbą o odpowiedniego kandydata do biskupa wrocławskiego. Niestety, również we Wrocławiu borykano się z podobnymi problemami. Ostatecznie kuratusem ełckim nominowano 22 maja 1853 r. ks. Nikolausa Rochona, dotychczasowego wikariusza w Postolinie¹². Biskup warmiński Józef Ambroży Geritz przekazał 15 000 talarów we wschodniopruskich listach zastawnych na rzecz placówki katolickiej w powiecie ełckim. Planowano spożytkować ten fundusz na budowę kościoła katolickiego w Ełku. Do czasu zgromadzenia tzw. funduszu proboszczowskiego (fundusz dotacji duszpasterza ełckiego), odsetki z donacji biskupa miały być przekazywane ełckiemu kuratusowi na poczet jego wynagrodzenia¹³. Ks. Rochon przybył do Ełku 18 czerwca 1853 r. Wprowadził się do mieszkania wynajętego od ślusarza Josepha Piekarskiego. W tym miejscu odprawiano również msze św.¹⁴.

Z myślą o rozwoju infrastruktury kościelnej kupiono za 4000 talarów nieruchomości na przedmieściach Ełku przy placu Pastuchów wraz z domem (bądź dawną karczmą), wjazdem (bramą) i ogrodem o wielkości sześciu morgów. Na ten cel archiprezbiter barczewski Walentin Krzynkowski przeznaczył 1000 talarów, krewna kanonika Andreasa Herholza (wieloletniego prezesa Towarzystwa św. Wojciecha)

¹¹ *Aus der Diaspora Ostpreußens. Dem Sankt Adalbert zu Ehren*, „Bonifatiuswerk” 1904, nr 5, s. 73; zob. również: M. Borzyszkowski, *Stowarzyszenie św. Wojciecha i organizacja placówek katolickich w diasporze diecezji warmińskiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla terażniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojechowe. Ełk, 20–22 kwietnia 1994 roku*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salomon i in., Ełk 1996, s. 117–118.

¹² S. Achremczyk, dz. cyt., s. 209; M. Borzyszkowski, art. cyt., s. 118; J. Chłosta, *Kościół katolicki na Mazurach przed 1945 rokiem*, art. cyt., s. 83; W. Barczewski, dz. cyt., s. 46; W. Guzewicz, *Kościół i parafie ziemi ełckiej*, dz. cyt., s. 83–84; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 41; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 235; R. Weber, dz. cyt., s. 431; J. Kociukiewicz, dz. cyt., s. 29–30.

¹³ AAWO, AK I S 17, bp Józef A. Geritz do [Kapituły Katedralnej], 25 IV 1853; W. Barczewski, dz. cyt., s. 46; P. Romahn, dz. cyt., s. 41; R. Weber, dz. cyt., s. 431.

¹⁴ W. Barczewski, dz. cyt., s. 46; J. Chłosta, *Kościół katolicki na Mazurach przed 1945 rokiem*, art. cyt., s. 83; P. Romahn, dz. cyt., s. 41; R. Weber, dz. cyt., s. 431.

– 1000 talarów, natomiast Towarzystwo św. Wojciecha – 2000 talarów¹⁵. Na wspomnianej nieruchomości znajdował się wolnostojący budynek, który adaptowano na mieszkanie duszpasterza. W 1877 r. informowano, że mieszka w nim również organista¹⁶. Trzy lata później wspomniano, że własnością placówki duszpasterskiej była także stajnia oraz szopa na drewno¹⁷.

W 1853 r. ks. Nikolaus Rochon rozpoczął przebudowę znajdującej się na opisywanej nieruchomości bramy wjazdowej na tymczasową kaplicę. Prace remontowo-budowlane przeprowadzono dzięki dobrowolnym donacjom¹⁸. Zgromadzono na ten cel 1500 talarów. Jedynie 200 talarów przekazała lokalna wspólnota katolicka¹⁹. Świątynia charakteryzowała się konstrukcją szkieletową (fachwerkową)²⁰. Drewniany szkielet pomalowano na czarno, natomiast pozostałą przestrzeń wymurowano ceglami. Na dachu od szczytu wschodniego usytuowano wieżyczkę, a w niej sygnaturkę²¹. Tego rodzaju budowlę uważano zresztą za prowizoryczną²². Posiadała ona przedsionek i zakrystię²³. Posadzkę w opisywanej świątyni wykonano z drewna²⁴. Nowy obiekt sakralny poświęcił 15 października 1854 r. ks. kanonik Franz Thiedig ku czci św. Wojciecha²⁵. Elcka kaplica, podobnie jak kościół w Mrągowie, cechowała się niewielką kubaturą²⁶. W 1869 r. informowano, że konstrukcja przedsionka uległa obniżeniu na skutek zmurzałego progu. Miał on zresztą zostać wymieniony na nowy. Świątyni nie zamykano w ciągu dnia, ponieważ przychodzili do niej pro-

¹⁵ Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Lyck (7 II 1872); S. Achremczyk, dz. cyt., s. 209; W. Barczewski, dz. cyt., s. 46; P. Romahn, dz. cyt., s. 41; R. Weber, dz. cyt., s. 431.

¹⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

¹⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (9 I 1880).

¹⁸ P. Romahn, dz. cyt., s. 41; por. M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, przeł. M. Szymańska-Jasińska, Olsztyn 1995, s. 385; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, s. 79. Ks. Josef Langkau odnotował z kolei, że kaplicę urządzono w przebudowanej stajni znajdującej się na wspomnianej nieruchomości; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872); Bittgesuch der katholischen Gemeinde Lyck (Ostpreußen) um eine Unterstützung (21 VII 1894).

¹⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

²⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

²¹ AAWO, AB IV 28, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland pro 1869.

²² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

²³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

²⁴ AAWO, AB IV 34, Dekanat Masuren im Jahre 1887; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, dz. cyt., s. 79.

²⁵ RDW 1985, dz. cyt., s. 188; S. Achremczyk, dz. cyt., s. 209; W. Guzewicz, *Kościóły i parafie ziemi elckiej*, dz. cyt., s. 84; R. Klimowicz, dz. cyt., s. 84; P. Romahn, dz. cyt., s. 41–42; por. W. Barczewski, dz. cyt., s. 48; J. Chłosta, *Kościół katolicki na Mazurach przed 1945 rokiem*, art. cyt., s. 83; K. Skibowski, *Od kościoła w diasporze do katedry – 100 lat kościoła św. Wojciecha w Elku*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojechowe. Elk, 20–22 kwietnia 1994 roku*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salomon i in., Elk 1996, s. 246; R. Weber, *Der Kreis Lyck. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, dz. cyt., s. 431; J. Kociukiewicz, *Działalność parafii św. Wojciecha w Elku w latach 1945–1990*, dz. cyt., s. 31.

²⁶ *Aus der Diaspora Ostpreußens. Dem Sankt Adalbert zu Ehren*, art. cyt., s. 73.

testanci, którzy modlili się w różnych intencjach oraz składali ofiary²⁷. W 1870 r. odnotowano, że przeprowadzono niezbędny remont przedsionka świątyni²⁸. Jeszcze w 1872 r. miejscowy duszpasterz zapewniał, że jej powierzchnia jest wystarczająca wobec potrzeb wiernych. Zaznaczał przy okazji, że budowa kościoła na terenie ogrodu należącego do placówki duszpasterskiej byłaby bardzo kosztowna. Wynikało to zapewne z ukształtowania terenu, który znajdował się na podobnym poziomie, co miejscowe jezioro. Na głębokości 2–3 stóp pojawiała się woda²⁹. W 1880 r. zrealizowano prace naprawcze przy świątyni elckiej. Zniwelowano wówczas szkody na jej dachu³⁰. Po czterech latach stan techniczny obiektu sakralnego określano jako dobry³¹. W 1886 r. charakterystyka świątyni ujęta w protokole powizytacyjnym nie napawała optymizmem. W wielu bowiem miejscach drewniane elementy jej konstrukcji uległy uszkodzeniu wskutek żerowania szkodników drewna³². Dwa lata później znajdowała się ona nadal w złym stanie, podobnie zresztą jak jeden z budynków gospodarczych³³. Warto wspomnieć, że na opisywanej nieruchomości wytyczono także cmentarz³⁴. O konieczności powiększenia jego powierzchni informowano w 1884 r.³⁵

W sprawozdaniu powizytacyjnym z 1886 r. sygnalizowano potrzebę budowy nowego kościoła katolickiego w Elku. W tym celu należało pozyskać nową parcelę, ponieważ dotychczasowa kaplica była położona z dala od centralnych części miasta. Ubolewano przy tym, że w dni robocze, przy niesprzyjającej pogodzie, nikt do niej nie przychodził. Na dodatek Elk posiadał tylko jedną główną ulicę. Opisywany obiekt sakralny wznosił się na jednym końcu tej drogi, natomiast większość katolików mieszkała na przeciwległym jej krańcu. Ponadto dotychczasowa nieruchomość kościelna znajdowała się zbyt nisko względem poziomu jeziora, co obniżało walory działki budowlanej. Sąsiedztwo ruchliwej ulicy zakłócało również przebieg nabożeństw. Naprzeciwko świątyni był usytuowany cmentarz żydowski, do którego przylegał ogród miejski. Latem miał często służyć jako miejsce nieprzystwoitych spotkań. Nową parcelę należało zatem pozyskać w centrum miasta, w kwartale wzniesionym w okolicach dworca kolejowego³⁶. W lipcu 1887 r. włamano się do świątyni i dopuszczono się świętokradstwa, rozsypując hostie z tabernakulum. Wywrócono także chrzcielnicę oraz „oderwano skarbonkę”³⁷.

²⁷ AAWO, AB IV 28, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland pro 1869.

²⁸ AAWO, AB IV 28, Visitationsbericht aus dem Dekanate Königsberg im Jahre 1870.

²⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

³⁰ AAWO, AB IV 28, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland pro 1880.

³¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

³² AAWO, AB IV 34, Bericht über die Visitation der Kirchen des Dekanats Masuren im Jahre 1886.

³³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht v. J. 1888.

³⁴ W. Barczewski, dz. cyt., s. 46.

³⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

³⁶ AAWO, AB IV 34, Bericht über die Visitation der Kirchen des Dekanats Masuren im Jahre 1886; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej 1821–1945*, dz. cyt., s. 55.

³⁷ GO 22 VII 1887.

W 1888 r. informowano o zamiarach kupna nowej działki pod budowę kościoła katolickiego w Elku³⁸. Ostatecznie nabyto nieruchomość gruntową o wielkości 2¼ morgów pruskich³⁹. Prace przy nowej świątyni rozpoczęto w 1892 r.⁴⁰. W październiku tegoż roku wysokość murów świątyni wynosiła już 2 metry. Do tego czasu nie wmurowano jednak kamienia węgielnego⁴¹. Na łamach „Pielgrzym” z 12 września 1893 r. informowano, że wprawdzie obiekt sakralny został wniesiony, jednak brakuje jeszcze okien i wyposażenia wnętrza⁴². Dzwony z brązu o wadze 622, 425, 305 i 255 kg odlano w zakładzie ludwisarskim „Franz Schilling Söhne” z Apoldy⁴³. Kościół wybudowano w stylu neogotyckim. Przekryto go dachem łupkowym. Poświęcenie świątyni odbyło się w poniedziałek, 6 sierpnia 1894 r., w uroczystość Przemienienia Pańskiego. Z tej okazji uroczystą mszę św. odprawił ks. kanonik Franz Ritzke, a asystowali mu ks. kuratus Franz Schnarbach z Olecka i ks. proboszcz Walentin Lehmann z Kętrzyna. Kazanie w języku polskim wygłosił ks. proboszcz Johannes Szadowski z Królewca, zaś po niemiecku – ks. Lehmann⁴⁴.

W 1895 r. podano wymiary nowego obiektu sakralnego: długość nawy – 27 m, szerokość – 14 m, zaś długość prezbiterium – 7½ m. W jego wnętrzu brakowało wówczas odpowiedniego wyposażenia. Do końca następnego roku ten stan nie uległ zmianie. Uskarżano się, że w kościele nie ma jeszcze nowych ołtarzy, ambony, konfesjonałów, chrzcielnicy, organów, ławek, itp. Ołtarz główny oraz ambona, które przeniesiono ze starej świątyni, charakteryzowały się, zdaniem wicedziekana dekanatu sambijskiego ks. Bernarda Blaschy, „krzyczącą dysproporcją” (*schreiendes Missverhältnis*) wobec architektury nowego kościoła. W 1894 r. postawiono murowaną plebanię, którą pokryto dachówką. Budynek gospodarcze były częściowo murowane, częściowo konstrukcji szkieletowej (fachwerkowej). Do opisywanej nieruchomości należała również łąka o powierzchni 1¼ morgi pruskiej⁴⁵.

³⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888; AAWO, AB IV 26, Visitationsbericht über das Dekanat Samland pro 1888; zob. także AAWO, AB IV 26, Visitationsbericht über das Dekanat Samland pro 1889.

³⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁴⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Bittgesuch der katholischen Gemeinde Lyck (Ostpreußen) um eine Unterstützung (21 VII 1894); zob. także „Pielgrzym” 1892, nr 153, z 29 XII.

⁴¹ AAWO, AB IV 26, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1892; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, dz. cyt., s. 55.

⁴² „Pielgrzym” 1893, nr 107, z 12 IX.

⁴³ M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej 1821–1945*, dz. cyt., s. 105. Najcięższy z dzwonów posiadał inskrypcję „Santa Maria sine labe originali concepta ora pro nobis”, natomiast ważący 425 kg – „Sancte Andrea patrone dioecesis Warmiensis ora pro nobis”; zob. APO 367/67, s. 1.

⁴⁴ GO 28 VII 1894; 11 VIII 1894; P. Romahn, dz. cyt., s. 42; por. W. Barczewski, dz. cyt., s. 48; R. Weber, dz. cyt., s. 431.

⁴⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Bittgesuch der katholischen Gemeinde Lyck (Ostpreußen) um eine Unterstützung (21 VII 1894); Der Bischof von Ermland (12 X 1894); Missionsbericht vom Jahre 1895; AAWO, AB IV 26, Bericht über die Visitationsbericht im Dekanate Samland durch den Prodekan Blaschy im Jahre 1896; „Pielgrzym” 1896, nr 153, z 31 XII. O braku wyposażenia informowano jeszcze w 1898 r.; zob. AAWO, AB B 279, Bericht über die Kirchenvisitation des Dekanats Samland durch den Prodekan Blaschy im Jahre 1898; „Pielgrzym” 1898, nr 27, z 3 III; Na temat wymiarów kościoła zob. także AAWO, AB I Q 13, Lyck 1903; Visitationsbericht

W 1902 r. odnotowano, że wewnątrz elckiego kościoła przyozdobiono we właściwy sposób. Posadzkę wyłożono cementowymi flizami. Wstawiono także ołtarz główny, który mimo kunsztownego wykonania, nie pasował do wnętrza świątyni. Jak zapisano w sprawozdaniu powizytacyjnym z tamtego roku, nadawał się on raczej do księżęcej kaplicy, której wielkość stanowiła jedną dziesiątą obecnego budynku sakralnego. W elckim kościele ten ołtarz nie robił żadnego wrażenia, ponieważ był za mały⁴⁶. Kościół konsekrował 19 sierpnia 1903 r. biskup sufragan diecezji warmińskiej Edward Herrmann ku czci św. Wojciecha i Przemienienia Pańskiego⁴⁷. Przy okazji zaplanowano również na ten dzień katechizację i bierzmowanie⁴⁸.

Warto również poświęcić uwagę kosztom poniesionym w związku z nabyciem parceli oraz realizacją inwestycji budowlanej. Zakup nieruchomości gruntowej kosztował ok. 23 500 marek, zaś budowa nowego kościoła wraz z odlaniem nowych dzwonów – ok. 75 000 marek. W sumie wydano zatem ok. 98 500 marek. Na powyższe cele miejscowa wspólnota katolicka ofiarowała ok. 3700 marek, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego – 2000 marek, diecezjalny komitet tej organizacji działającej pod nazwą Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha – 10 000 marek, za pośrednictwem biskupa warmińskiego Andrzeja Thiela – 19 500 marek, od Warmińskiej Kapituły Katedralnej – 2500 marek, z funduszu budowlanego – 27 000 oraz od innych dobroczyńców – 22 500 marek. Do końca 1895 r. zgromadzono zatem 87 200 marek⁴⁹. Prośby o wsparcie finansowe budowy oraz o pomoc w niwelowaniu wynikającego z tego tytułu zadłużenia umieszczano w prasie⁵⁰. Paramenty liturgiczne fundowało z kolei Towarzystwo Paramentowe⁵¹.

W 1895 r. informowano, że poprzednia plebania, murowana, pokryta dachówką, znajduje się w stosunkowo dobrym stanie, podobnie zresztą jak stajnia (konstrukcji szkieletowo-ceglanej; pokryta dachówką). Stan techniczny szopy na drewno okre-

aus dem Dekanate Samland pro Jahr 1906. Organy o 18 rejestrach wykonała w 1904 r. firma organmistrzowska Bruno Goebela; zob. M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej 1821–1945*, dz. cyt., s. 127.

⁴⁶ AAWO, AB B 279, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1902. Na temat wyposażenia wnętrza opisywanej świątyni zob. W. Guzewicz, *Dzieje, rola i zadania kościoła katedralnego w diecezji elckiej w latach 1992–2007*, art. cyt., s. 356–357; Tenże, *Kościół i parafie ziemi elckiej*, dz. cyt., s. 84–85; Tenże, *Sanktuaria diecezji elckiej*, dz. cyt., s. 11–14; G. Dehio, E. Gall, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preussen*, München – Berlin 1952, s. 287; zob. także *GO 15 V 1900*. O ołtarzach bocznych ufundowanych przez kamieniarza Grześkowiaka i farbiarza Skibowskiego zob. *GO 15 VI 1904*.

⁴⁷ AAWO, AB I Q 13, Lyck 1903; *RDW 1985*, dz. cyt., s. 188; S. Achremczyk, dz. cyt., s. 210; W. Barczewski, dz. cyt., s. 48; R. Klimowicz, dz. cyt., s. 84; P. Romahn, dz. cyt., s. 42; por. W. Guzewicz, *Dzieje, rola i zadania kościoła katedralnego w diecezji elckiej w latach 1992–2007*, art. cyt., s. 356; Tenże, *Kościół i parafie ziemi elckiej*, dz. cyt., s. 84; Tenże, *Sanktuaria diecezji elckiej*, dz. cyt., s. 11; J. Kociukiewicz, dz. cyt., s. 35.

⁴⁸ *GO 6 VIII 1903*.

⁴⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895; zob. także *Rechnung des Bonifacius-Adalbertus-Vereins für das Jahr 1893*, *PDE 1894*, nr 4, s. 52.

⁵⁰ Zob. „Pielgrzym” 1892, nr 90, z 2 VIII; nr 126 z 25 X; nr 153, z 29 XII; 1893, nr 39, z 1 IV; nr 107, z 12 IX; 1894, nr 100, z 28 VIII; 1896, nr 153, z 31 XII; 1897, nr 100, z 26 VIII; nr 151, z 28 XII; 1898, nr 27, z 3 III; *GO 31 XII 1892*; 3 I 1894; 10 VIII 1895; 31 VIII 1895; 1 I 1897.

⁵¹ *PDE 1873*, nr 2, s. 16; 1881, nr 8, s. 96; 1904, nr 8, s. 93; 1908, nr 5, s. 63; *GO 3 VII 1895*.

ślano jako zły. Dotychczasową ziemską nieruchomości kościelną (ogród o wielkości hektara) wydzierżawiono. Planowano na niej w przyszłości wybudować dom katechetyczny. Południową jej część oddzielono z myślą o wytyczeniu katolickiego cmentarza⁵².

W refleksji nad dziejami ełckiej placówki duszpasterskiej nie należy pomijać również problematyki dotyczącej jej prawnego statusu. Ełką kurację utworzono wraz z nominowaniem jej pierwszego duszpasterza, czyli 22 maja 1853 r. Zgodnie z obwieszczeniem biskupa warmińskiego z 17 czerwca 1853 r. kuratusowi ełckiemu podporządkowano katolików zamieszkujących powiat ełcki⁵³. W dokumentach diecezji warmińskiej kurację ełką wymieniano od 1854 r.⁵⁴ Władze państwowe uznały prawo katolickiego duszpasterza z tego miasta do pastoralnej opieki nad katolikami ze wspomnianego powiatu dopiero 8 czerwca 1861 r. Zgodnie z aktem cyrkumskrypcyjnym biskupa warmińskiego z 31 marca 1871 r. proboszczowi misyjnemu w Ełku podporządkowano także oprócz powiatu ełckiego również węgorszewski, jak też wschodnią część powiatu giżyckiego aż do położonych na jego obszarze Wielkich Jezior⁵⁵. Wówczas prawdopodobnie nadano jej status parafii misyjnej⁵⁶, ponieważ już w *elenchusie* z 1872 r. ks. Josef Langkau figurował jako proboszcz misyjny⁵⁷.

W 1895 r. przybliżono wielkość powierzchni ełckiej placówki duszpasterskiej. Obejmowała ona 1127,48 km² powiatu ełckiego, 920,98 km² powiatu węgorszewskiego i 447,64 km² wschodniej części powiatu giżyckiego, czyli w sumie 2496,10 km kw.⁵⁸ Pełnoprawną parafię katolicką w Ełku ustanowiono 31 marca 1903 r.⁵⁹

W XIX oraz na początku XX wieku w ełckiej placówce duszpasterskiej pracowali następujący księża, którzy sprawowali urząd kuratusa, proboszcza misyjnego bądź proboszcza: ks. Nikolaus Rochon (od 1853 r.), ks. Josef Langkau (od 1856 r.), ks. Andreas Erdmann (od 1886 r.), ks. Joseph Klaperski (od 1897 r.) i ks. Anton Polomski (od 1903 r.)⁶⁰.

⁵² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁵³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872); (7 II 1877); *Urkunde über die Erhebung der bisherigen Missionspfarre Lyck zu einer vollständigen katholischen Pfarrgemeinde*, PDE 1903, nr 6, s. 68; *RDW 1985*, dz. cyt., s. 188; W. Barczewski, dz. cyt., s. 44.

⁵⁴ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, dz. cyt., s. 20.

⁵⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872); *Urkunde über die Erhebung der bisherigen Missionspfarre Lyck zu einer vollständigen katholischen Pfarrgemeinde*, art. cyt., s. 68.

⁵⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872); *RDW 1985*, dz. cyt., s. 188; por. S. Achremczyk, dz. cyt., s. 209; Dr. Warmiensis [G. Matern], dz. cyt., s. 80–81; W. Guzewicz, *Dzieje, rola i zadania kościoła katedralnego w diecezji ełckiej w latach 1992–2007*, art. cyt., s. 355; Tenże, *Sanktuarium diecezji ełckiej*, dz. cyt., s. 11; R. Klimowicz, dz. cyt., s. 83.

⁵⁷ *Direktorium divini officii Dioecesis Warmiensis*, 1872, s. 93.

⁵⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁵⁹ *Urkunde über die Erhebung der bisherigen Missionspfarre Lyck zu einer vollständigen katholischen Pfarrgemeinde*, art. cyt., s. 68; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, dz. cyt., s. 23; P. Romahn, dz. cyt., s. 42.

⁶⁰ A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 17.

LUDNOŚĆ KATOLICKA

W 1821 r. mieszkało w Ełku 56 katolików, zaś w 1845 r. w całym powiecie ełckim – ok. 100⁶¹. W 1852 r. prokurator Ludwig Jesse w prośbie dotyczącej nominowania duszpasterza w Ełku stwierdził, że wśród tamtejszej ludności katolickiej panuje „bezgraniczna nieobyczajność”. Szerzyła się zwłaszcza plaga pijaństwa⁶². W 1872 r. ks. Josef Langkau odnotował, że na obszarze powiatu ełckiego katolicyzm utrzymał się dzięki ludności o polskich korzeniach. Zamieszkiwała ona głównie południową część powiatu ełckiego, czyli obszary graniczące z zaborem rosyjskim. Duszpasterz suponował, że w ewangelickich parafiach Kalinowo, Borzomy, Ostrykół i Pisanica mogło przebywać ok. 500 katolików. Niewiele osób tego wyznania zamieszkiwało zachodnią część powiatu. Przed objęciem urzędu kuratusa w Ełku przez ks. Langkaura, czyli ok. 1856 r., sześcioro dzieci wywodzących się z rodzin mieszanych wyznaniowo przystąpiło do sakramentów św. w kościele ewangelickim. Małżeństwa katolickie zawierano w tym mieście dopiero za czasów ks. Langkaura⁶³. W 1872 r. było ich zaledwie 7. Pozostałe rodziny posiadały charakter mieszanych wyznaniowo⁶⁴. Po upływie pięciu lat miało mieszkać w Ełku 80 katolików. Stałym pobytom na obszarze placówki duszpasterskiej cieszyło się jednak niewiele rodzin. Ełcki proboszcz misyjny wskazywał na ok. 40, które w dodatku mieszkały w pobliżu granicy z zaborem rosyjskim. Inni nie posiadali stałego miejsca zamieszkania, co wpływało na niską dynamikę wzrostu liczby członków opisywanej placówki duszpasterskiej⁶⁵. W 1879 r. stałe miejsce pobytu na jej terenie deklarowało 50 rodzin katolickich i 50 mieszanych wyznaniowo. Około 80 dzieci uczęszczało do szkół protestanckich⁶⁶.

W 1883 r. do ełckiej placówki duszpasterskiej należało 450 katolików (z czego 47 w Ełku). Osiadłych, katolickich rodzin (dwoje małżonków katolickich) odnotowano jedynie 18. Nie posiadało własności ziemskiej 12 katolickich rodzin i 30 mieszanych wyznaniowo. Katolickich dzieci w wieku szkolnym było wówczas 60⁶⁷. Po pięciu latach liczba członków opisywanej placówki wzrosła do ok. 771 (w tym ok. 225 z Ełku), zaś rodzin mieszkających na stałe – do 172. W zajęciach szkół protestanckich brały udział 103 katolickie dzieci (w tym 19 z Ełku)⁶⁸. W 1895 r. na terenie placówki mieszkało 874 katolików (w tym 408 w Ełku). Dzieci tejże konfesji objętych obowiązkiem nauczania było 94 (w tym 21 w Ełku)⁶⁹. Na początku XX wieku liczba członków ełckiej placówki duszpasterskiej wzrosła do 1274 (z czego

⁶¹ R. Weber, dz. cyt., s. 430; J. Kociukiewicz, dz. cyt., s. 29.

⁶² W. Barczewski, dz. cyt., s. 46.

⁶³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

⁶⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (9 I 1880).

⁶⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

⁶⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888.

⁶⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895. Zgodnie z obliczeniami na dzień 2 grudnia 1895 r. w powiecie ełckim mieszkało 1078 katolików i 55 465 ewangelików; zob. Dr. Warmiensis [G. Matern], dz. cyt., s. 80.

534 z Ełku). W 1902 r. odnotowano ok. 121 katolickich dzieci w wieku szkolnym (w tym w Ełku – 49, w Prawdziskach – 52 i w Wierzbowie – 12). Ok. 7 dzieci nie objęto nauczaniem religii⁷⁰.

DOJAZDOWE OŚRODKI DUSZPASTERSKIE

W celu sprawowania nabożeństw katolickich w Piszku ks. Josef Langkau wynajął dawną salę taneczną, a następnie pomieszczenie usytuowane nad knajpą. Ostatecznie na przełomie 1868/1869 r. pozyskano lokum, w którym urządzono kaplicę oraz mieszkanie dla duszpasterza. W 1869 r. ustanowiono w Piszku kuratusa⁷¹. W latach 1878–1884, a zatem po śmierci kuratusa piskiego ks. Josefa Ruchy, ks. Langkau celebrował raz w miesiącu mszę św. w Piszku, a dwa razy w ciągu roku – w Ukcie⁷².

W 1872 r. ełcki proboszcz misyjny proponował, aby w późniejszym czasie nominować wikariusza lokalnego gdzieś w pobliżu granicy z zaborem rosyjskim, np. w Borzymach. Przynajmniej dwa razy w roku ełcki duszpasterz celebrował nabożeństwa w Prawdziskach, w domu miejscowego przedstawiciela katolików. Żeby dotrzeć do tej miejscowości, podróżował 3 mile po utwardzonych drogach i jedną milę po nieutwardzonych. Furmankę dostarczali katolicy z Prawdzisk. Sam duszpasterz uważał, że częstotliwość sprawowania nabożeństw w tej miejscowości należy zwiększyć do sześciu razy w roku⁷³. Po pięciu latach msze św. w Prawdziskach nadal odprawiano dwa razy w roku, w domach należących do miejscowych katolików. Niestety, brakowało funduszy, aby zapewnić tej ludności częstszą możliwość uczestnictwa we mszach św. Na ten cel proboszcz misyjny potrzebował przynajmniej 12 talarów rocznie⁷⁴. W 1884 r. ks. Langkau informował o sprawowanych kwartalnie mszach św. w Prawdziskach. Sporadycznie odbywały się one również w Giniach. Rekompensatę za koszty związane z celebrowaniem nabożeństw w tych miejscowościach wypłacało duszpasterzowi Towarzystwo św. Franciszka Ksawerego⁷⁵.

W 1888 r. podjęto starania dotyczące kupna działki pod budowę niewielkiego kościoła w Prawdziskach. W tej miejscowości oraz okolicach mieszkało ok. 180 katolików. Z tego względu kuratus ełcki ks. Andreas Erdmann dostrzegł potrzebę nominowania samodzielnego duszpasterza w tej wsi⁷⁶. Ks. Erdmann informował wówczas o zamiarze kupna budynku w Wierzbowie (w pobliżu Kalinowa), aby sprawować w tej wsi 6 razy w roku katolickie nabożeństwa. W Wierzbowie oraz

⁷⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁷¹ M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, dz. cyt., s. 75; Tenże, *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszku przed II wojną światową*, „Studia Ełckie” 2012, t. 14, s. 233–234; P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

⁷² M. Jodkowski, *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszku przed II wojną światową*, art. cyt., s. 234.

⁷³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

⁷⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

⁷⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

⁷⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888; zob. także AAWO, AB IV 26, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1894.

okolicach odnotowano ok. 100 katolików⁷⁷. Na początku XX wieku wspomniano o okresowych mszach św. oraz lekcjach religii odbywających się zarówno w Prawdziskach, jak i Wierzbowie⁷⁸.

Ostatecznie nieruchomości ziemską w Prawdziskach nabyto w 1892 r. Z pewnością na jej obszarze znajdował się dom, który adaptowano na kaplicę oraz mieszkanie dla duszpasterza⁷⁹. W 1895 r. informowano z kolei o konieczności wzniesienia nowego „budynku”, który służyłby celom liturgicznym. Dotychczasowy obiekt nie nadawał się więcej do remontu. Prace fizyczne oraz w zaprzęgu, jak również dowóz kamieni, gwarantowała miejscowa wspólnota katolicka⁸⁰. Nową kaplicę wybudowano prawdopodobnie w 1899 r.⁸¹ Pierwszą wizytację w Prawdziskach przeprowadził w sierpniu 1900 r. wicedziekan sambijski ks. Johannes Szadowski. Kaplica nie zdołała wówczas pomieścić licznie zgromadzonych wiernych⁸². Kilka lat później, 6 maja 1905 r. kuratusem w Prawdziskach został ustanowiony ks. Konrad Majewski⁸³. Od czasu jego nominacji duszpasterz ełcki celebrował raz w miesiącu msze św. w Prostkach, w pomieszczeniu miejscowego dworca kolejowego. Po dwóch latach zamierzano kupić dom, który adaptowano by na cele liturgiczne. Jego cenę określano na ok. 10 000 marek⁸⁴. Ks. Walenty Barczewski informował, że ks. Erdmann celebrował nabożeństwa m.in. w Kalinowie, Pisanicy i Białej Piskiej⁸⁵.

ŻYCIE RELIGIJNE I SAKRAMENTALNE

W 1853 r. w placówce duszpasterskiej w Ełku ochrzczono jedną osobę oraz pochowano 3 zmarłych. Nie pobłogosławiono wówczas żadnego związku małżeńskiego. W 1871 r. zgłoszono 20 chrztów, 5 ślubów i 24 pogrzeby. W sumie od czasu założenia ełckiej kuracji do 1871 r. liczba chrztów opiewała na 420, ślubów – na

⁷⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888.

⁷⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1902; por. W. Barczewski, dz. cyt., s. 48; P. Romahn, dz. cyt., s. 42.

⁷⁹ R. Weber, dz. cyt., s. 432–433; zob. także J. Chłosta, *Katolicka parafia w Prawdziskach i jej duszpasterze (do 1945 r.)*, „Studia Angerburgica” 2007, t. 14, s. 67; W. Guzewicz, *Kościół i parafia ziemi ełckiej*, dz. cyt., s. 127.

⁸⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁸¹ *Tapfere Reiffenroder! Vorbildliche Haltung einer kleinen Diasporagemeinde*, ErK 1936, nr 46, s. 747.

⁸² GO 16 VIII 1900.

⁸³ J. Chłosta, *Katolicka parafia w Prawdziskach i jej duszpasterze (do 1945 r.)*, art. cyt., s. 67; W. Guzewicz, *Kościół i parafia ziemi ełckiej*, dz. cyt., s. 127; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, dz. cyt., s. 176; R. Weber, dz. cyt., s. 433.

⁸⁴ AAWO, AB B 279, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1905; Arch. Paderborn, Teczka: Prostkten, ks. Anton Polomski do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 28 II 1907. Zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn przekazał 17 IV 1907 r. na zakup budynku w Prostkach 1000 marek; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Prostkten, Unterstützungen für die Mission Prostkten (Diözese Ermland).

⁸⁵ W. Barczewski, dz. cyt., s. 48; por. M. Borzyszkowski, art. cyt., s. 118; P. Romahn, dz. cyt., s. 42; R. Weber, dz. cyt., s. 431.

101, zaś pogrzebów – na 353⁸⁶. W 1858 r. odnotowano na terenie kuracji wraz z powiatem piskim 773 wiernych przyjmujących komunię św. W 1871 r. liczba katolików powiatu ełckiego przystępujących do komunii św. wynosiła 470 (w tym jedynie ze wsi Prawdżiska i Ginie – ok. 100)⁸⁷. Uczestnictwo wiernych w nabożeństwach sprawowanych w okresie wielkanocnym, a także w czasie uroczystości, które nie przypadały w dzień roboczy, określano jako zadowolające⁸⁸.

W 1876 r. komunię św. wielkanocną udzielono 480 wiernym. Być może przytoczona liczba byłaby większa, jednakże ze względu na chorobę ks. Langkaua mszy św. nie celebrowano w niedzielę w Oktawie Wielkanocy⁸⁹. Tegoż roku zgłoszono 25 chrztów, 10 ślubów i 12 pogrzebów. Na msze św. niedzielne i świąteczne przychodziło przeciętnie 40 osób dorosłych⁹⁰. W 1879 r. liczba ta wzrosła do 50. Do komunii św. wielkanocnej przystępowało nadal 480 wiernych, zaś poza tym okresem – 300. Udzielono 18 chrztów, pobłogosławiono 4 związki małżeńskie oraz pochowano 11 zmarłych⁹¹.

W 1883 r. odnotowano 20 chrztów, 2 śluby i 11 pogrzebów. Komunię św. wielkanocną przyjęło 350 wiernych, a poza tym okresem – 200. W mszach św. niedzielnych brało udział przeciętnie 200 osób⁹². Po czterech latach zgłoszono 25 chrztów, 8 ślubów i 10 pogrzebów. W niedzielnych mszach św. uczestniczyło ok. 80 wiernych. W okresie wielkanocnym 1888 r. do komunii św. przystąpiło 428 osób⁹³. Rok później liczba ta wzrosła do 467 (w tym 340 cywilów i 127 żołnierzy)⁹⁴. W 1894 r. ochrzczono 31 osób, asystowano przy zawarciu 2 związków małżeńskich oraz pochowano 12 zmarłych. Komunię św. w okresie wielkanocnym przyjęło 560 wiernych, zaś poza tym okresem – 512. Na niedzielnych mszach św. gromadziło się przeciętnie 145 osób, zaś w następnym roku – 148. W ciągu trzech wcześniejszych lat jedna osoba dokonała konwersji na katolicyzm. Nie odnotowano w tym czasie żadnego przypadku apostazji⁹⁵. 6 sierpnia 1895 r., a zatem w uroczystość Przemienienia Pańskiego kazanie w języku polskim w ełckiej świątyni wygłosił ks. beneficjant Walenty Tolsdorf z Olsztyna, natomiast po niemiecku – ks. proboszcz Karl Bader ze Szczytna⁹⁶. W 1897 r. liczba katolików przystępujących do komunii św. opiewała na 661⁹⁷. Warto wspomnieć, że w liturgii celebrowanej w ełckim kościele katolickim uczestniczyli często polskojęzyczni Mazurzy, którzy wyznawali wiarę ewangelicką⁹⁸.

⁸⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (9 I 1880).

⁹² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

⁹³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888.

⁹⁴ AAWO, AB IV 26, Visitationsbericht über das Dekanat Samland pro 1889.

⁹⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁹⁶ GO 10 VIII 1895.

⁹⁷ Zob. Dr. Warmiensis [G. Matern], dz. cyt., s. 80.

⁹⁸ GO 14 VIII 1897.

W 1901 r. odnotowano 33 chrzty, 3 śluby i 5 pogrzebów. Udzielono wówczas 2500–3000 komunii św., zaś w okresie wielkanocnym – 792. W niedzielnych mszach św. brało udział przeciętnie 120–150 wiernych (nie wliczając żołnierzy). W ciągu trzech wcześniejszych lat 5 osób dokonało konwersji na katolicyzm, zaś 2 – apostazji⁹⁹. W 1905 r. liczba osób przystępujących do komunii św. wynosiła 556 (w tym 280 cywilów i 276 żołnierzy)¹⁰⁰.

FINANSE PLACÓWKI DUSZPASTERSKIEJ

W 1872 r. ks. Josef Langkau narzekał, że katolicy kuracji elckiej należą do ubogiej ludności. Donacje przekazywane na rzecz placówki duszpasterskiej były niewielkie¹⁰¹. Uposażenie duszpasterza bazowało na fundacji (określanej legacją) biskupa warmińskiego Józefa Ambrożego Geritza, którą zarządzały władze diecezjalne¹⁰². Elckie fundacje kościelne opiewały na 835 talarów, natomiast mszalne – na 500 talarów. Oprócz tego placówka duszpasterska dysponowała ogrodem o powierzchni 2½ morgów¹⁰³. Po pięciu latach kapitał zgromadzony przy opisywanej parafii misyjnej wynosił 1050 talarów. Z jego odsetek 20 talarów przeznaczano na prace remontowe przy świątyni oraz budynkach kościelnych. Legację biskupa Geritza, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, traktowano jako kapitał na budowę kościoła. Prowizję z tego źródła otrzymywał elcki duszpasterz na poczet wynagrodzenia, zaś nadwyżkę ponownie lokowano¹⁰⁴. Roczna jego pensja wynosiła zatem 432 talary ze wspomnianej legacji oraz 68 talarów z *iura stole* oraz tzw. dziesięciny osobistej¹⁰⁵.

W 1879 r. kapitał fundacji zgromadzonych przy elckiej placówce duszpasterskiej stanowił 5608,47 marek. Spośród nich kapitał fundacji mszalnych równał się 2332,63 marki, zaś fundacji kościelnych – 3365,84 marek¹⁰⁶. Z fundacji będącej legacją biskupa Geritza duszpasterz elcki pobierał 1200 marek, z fundacji mszalnych – 95 marek, z *iura stole* – ok. 18 marek oraz z donacji miejscowej wspólnoty katolickiej – 186 marek¹⁰⁷. W 1884 r. kapitał fundacji kościelnych opiewał na 3588,19 marek, zaś tzw. proboszczowskich – na 2144,38 marki (na podstawie wykazu z 1881 r.)¹⁰⁸. Zgodnie z przyjętym planem budżetowym na jego pensję składały się następujące donacje: z fundacji mszalnych – 95 marek, z funduszu na budowę kościoła – 1200 marek (legacja biskupa Geritza), z *iura stole* – 18 marek, z datków

⁹⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1902; por. AAWO, AB B 279, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1902.

¹⁰⁰ AAWO, AB B 279, Visitationsbericht aus dem Dekanate Samland im Jahre 1905.

¹⁰¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1872).

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (7 II 1877).

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (9 I 1880).

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

miejscowych katolików – 120 marek oraz prawdopodobnie z funduszy państwowych – 48 marek. W sumie jego pensja wynosiła 1481 marek rocznie¹⁰⁹.

W 1888 r. kapitał fundacji zgromadzonych przy ełckiej placówce duszpasterskiej wynosił 4687,91 marek¹¹⁰. W ramach wynagrodzenia kuratus ełcki otrzymywał: z fundacji mszalnych – 95 marek, z fundacji erygowanych przy opisywanej placówce (prawdopodobnie z legacji biskupa Geritza) – 1200 marek, z *iura stole* – ok. 18 marek, z donacji miejscowej wspólnoty katolickiej – 120 marek, z uprawy ogrodu oraz celebracji 12 cichych mszy św. – 18 marek, a także z lokalnej kasy kościelnej – 97 marek. W sumie jego roczną pensję obliczano na 1548 marek¹¹¹. W kwietniu 1893 r. dług ciążyący na ełckiej placówce duszpasterskiej wynosił 13 594,30 marki¹¹², zaś we wrześniu 1893 r. – już 37 880 marek¹¹³. W 1895 r. kapitał fundacji kościelnych opiewał na 5637,91 marek, zaś tzw. proboszczowskich, które były w rzeczywistości fundacjami mszalnymi – na 4443,44 marki¹¹⁴. Zadłużenie parafii misyjnej w Ełku stanowiło wówczas 11 300 marek (nie wliczając długu budowlanego). W ramach wynagrodzenia przekazywano kuratusowi poniższe kwoty finansowe: z fundacji mszalnych – 98 marek, z funduszu na budowę kościoła (prawdopodobnie legacja biskupa Geritza) – 1200 marek, z *iura stole* – ok. 18 marek, z donacji miejscowej wspólnoty katolickiej – 120 marek oraz z lokalnej kasy kościelnej – 97 marek. Zgodnie z planem budżetowym pensja ełckiego kuratusa wynosiła 1533 marki. Na Stowarzyszenie św. Bonifacego ofiarowano 7,50 marek, natomiast na cele dobroczynne – 942,38 marki¹¹⁵. W następnym roku dług budowlany opiewał na 4000 marek¹¹⁶.

W 1902 r. kapitał fundacji kościelnych wynosił 6373,17 marki, zaś tzw. proboszczowskich (wyłącznie fundacje mszalne) – 4821,08 marek. Dysponowano wówczas 9 fundacjami mszalnymi. Zadłużenie placówki duszpasterskiej zmniejszono do 5760 marek¹¹⁷. Zgodnie z przyjętym planem budżetowym duszpasterz ełcki pobierał na poczet wynagrodzenia następujące donacje: z ełckich funduszy (prawdopodobnie legacja biskupa Geritza) – 1200 marek, z fundacji mszalnych – 175 marek, z innych funduszy – ok. 100 marek oraz z *iura stole* – 300 marek. Jego roczna pensja wzrosła zatem do 1775 marek. Rok wcześniej na Stowarzyszenie św. Bonifacego zebrano 25 marek, zaś na cele dobroczynne – 90 marek¹¹⁸.

¹⁰⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck (20 V 1884).

¹¹⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1888.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² „Pielgrzym” 1893, nr 39, z 1 IV.

¹¹³ „Pielgrzym” 1893, nr 107, z 12 IX.

¹¹⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1895.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ „Pielgrzym” 1896, nr 153, z 31 XII; GO 1 I 1897.

¹¹⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Missionsbericht vom Jahre 1902.

¹¹⁸ Tamże.

ZAKOŃCZENIE

Erygowanie pełnoprawnej parafii w Elku na początku XX wieku poprzedzało dążenie władz diecezji warmińskiej, jak również lokalnej wspólnoty katolickiej do zagwarantowania wiernym możliwości uczestniczenia w życiu sakramentalnym. Dziewiętnastowieczna placówka duszpasterska, rozciągająca się na obszarach diaspory, zdominowanej przez ludność ewangelicką, zmagająca się z szeregiem problemów, których nie odczuwano na terenie historycznej Warmii. Wśród nich warto wymienić posługę duszpasterską w odległych zakątkach powiatu elckiego, czy też niebezpieczeństwo indyferentyzmu religijnego katolików. Funkcjonowanie elckiej kuracji było uzależnione od długofalowej pomocy finansowej ze strony władz diecezji oraz stowarzyszeń i organizacji wspierających Kościół katolicki w diasporze. Nieocenioną rolę w tym względzie odegrało początkowo Towarzystwo św. Wojciecha, a następnie Stowarzyszenie św. Bonifacego, działające na obszarze diecezji warmińskiej pod nazwą Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha. Pomoc materialna pochodząca z tego źródła, jak również zaangażowanie duchowieństwa i wiernych zarówno z lokalnego Kościoła, jak też spoza granic diecezji, umożliwiły rozwój infrastruktury kościelnej w Elku, dzięki czemu elckiej placówce duszpasterskiej nadano status pełnoprawnej parafii.

GENESIS AND FOUNDATION OF THE CATHOLIC PARISH IN LYCK/ELK AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

SUMMARY

In 1852, a meeting of Catholics from Lyck/Elk and the surrounding areas was convened. The representatives of the Bishop of Warmia and of the St. Adalbert Association also participated in it. A decision was made to tax the local community in order to create a pastoral institution in the town. The first priest of Elk was Nikolaus Rochon, who was nominated on 22 May 1853. Then a property in the suburbs of Elk was bought, where a presbytery was organised and a chapel was built. It was consecrated on 15 October 1854. In mid 1880s, it was decided that a new plot of land should be bought in order to build a church. The construction work on the plot of land was commenced in 1892. Finally, a Neogothic church was constructed. It was dedicated to St. Adalbert and the Transfiguration of Jesus by Edward Herrmann, the suffragan bishop of the Warmia Diocese. A catholic parish with full rights was founded on 31 March 1903. The priest of Elk, Josef Langkau, celebrated Catholic services in Prawdziska and other places. In 1905 a priest, Konrad Majewski, was nominated in the village. The functioning of the pastoral institution in Elk depended on the financial help of Church associations and organisations, particularly the St. Adalbert Association and the St. Boniface Association, which operated in the Warmia Diocese area under the name of the Saint Boniface and Adalbert Association.

**ENTSTEHUNG UND ERRICHTUNG
DER KATHOLISCHEN KIRCHENGEMEINDE IN LYCK/ELK
ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS**

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1852 wurde eine Versammlung von Katholiken aus Lyck/Elk und Umgebung einberufen, an der u. a. Vertreter des ermländischen Bischofs sowie des Adalbertus-Vereins teilnahmen. Auf dieser Versammlung wurde der Beschluss gefasst, die Glaubensgemeinschaft vor Ort in das Steuersystem einzubinden, um eine Seelsorgeeinrichtung aufbauen zu können. Kpl. Nikolaus Rochon wurde der erste Seelsorger in Lyck/Elk mit Nominierung vom 22. Mai 1853. Darauf folgend wurde im vorstädtischen Gebiet von Lyck/Elk eine Immobilie gekauft, in der das Pfarrhaus untergebracht wurde. Zusätzlich wurde eine Kapelle gebaut, die am 15. Oktober 1854 geweiht wurde. Um das Jahr 1885 herum fasste man den Beschluss, eine neue Parzelle für einen Kirchenbau zu erwerben. Die Bauarbeiten auf der Parzelle begannen im Jahre 1892. Die schließlich im neugotischen Stil errichtete Kirche weihte der Suffraganbischof des Bistums Ermland, Edward Herrmann, zu Ehren des Heiligen Adalbert und der Verkörperung des Herrn. Eine vollberechtigte katholische Kirchengemeinde entstand in Lyck/Elk am 31. März 1903. Der Seelsorger aus Lyck/Elk, Kpl. Josef Langkau, hielt katholische Gottesdienste u. a. in Prawdzisken/Prawdziska ab. Das Dorf erhielt 1905 einen eigenen Seelsorger, Kpl. Konrad Majewski. Der Betrieb der Seelsorgeeinrichtung in Lyck/Elk blieb abhängig von der finanziellen Unterstützung durch kirchliche Vereine und Organisationen, insbesondere durch den Adalbertus-Verein und seinen Nachfolger, den Bonifatiusverein, der auf dem Gebiet des Bistums Ermland als Bonifatius-Adalbertus-Verein auftrat.